CASABLANCA

1942

Hollywood Sineması, antik çağdan beri geçerliliği kanıtlanmış insan ilişkilerini, 19. yüzyılın popüler roman ve resimli roman sanatı örneklerinden beri etkili olan duyarlılıkları, 20. yüzyıl gazeteciliğiyle birlikte başlamış olan ve özellikle kadın okurun/seyircinin hassas yüreğine seslenen aşk, romans ve duygu öykülerini alır, allayıp pullayarak başarılı iş filmlerine dönüştürür. Tıpkı, biraz da onu taklit eden dünya sinemasınında yıllar boyu yaptığı ve yapacağı gibi... Ama kimi zaman olağanüstü birşey olur, bir tür mucize... Bu tür çabalarla oluşturulmuş kimi filmler, çok özel koşulların bir araya gelmesiyle sanat katına yükselirler, unutulmazlar arasına girerler, üzerine ciltler dolusu yazılıp çizilen, yapısı çözümlenmeye, bileşimi irdelenmeye çalışılan özel filmler olup çıkarlar. İşte Casablanca'da bu filmlerden biridir. Biraz "Rüzgar Gibi Geçti" gibi... 1943 yılında, gösterimi savaşın ilginç olaylarından Casablanca konferansına denk düşen ve bu açıdan beklenmedik şekilde olay olan film, gitgide artan bir seyirci ilgisiyle karşılanır. Oskarlarda da söz sahibi olur ve en iyi film seçilir. Sonra biraz uykuya yatar, tüm Hollywood filmleri gibi, yeninin ve teknolojik gelişmenin çarpıcılığına teslim olur. Ama 1960'lı yıllarda ilginç bir şey olur, Amekikan üniversitelerindeki sinema gösterilerinde, gençler birden bu eskimiş siyah-beyaz filme büyük ilgi duymaya ve sürekli onu izlemeye başlarlar. Film TV programlarında her gösterildiğinde büyük ilgi görür, "rating alır" ve zaman içinde hiç eksilmeyen bu ilgi hep sürer. Bogart efsanesinin (onun ölümünden yıllar sonra) doğması, Woody Allen'ın bu efsaneye dayalı "Play It Again, Sam" adlı oyununu yazması ve bunun filme çekilmesi vb. olaylarda aynı yıllardadır. Sonuç olarak dünya TV'lerinde en sık ekrana geldiği gibi, video kaseti de en çok satan filmlerden biridir bu... Peki ama bu yarım yüzyılı aşmış filmin (1992'de ellinci yıldönümü görkemli biçimde kutlanmıştır: yeni kopyalar, bol resimli kalın bir kitap, üzerine her yerde yazılan yazılarla), hala bu denli ilgi görmesi, hangi mucizenin sonucudur?

Casablanca ya da düşlerin (düşlerimizin) gerçek olduğu, çok şeyin (her şeyin) olabileceği bir gerçek- dışı kenttir. Ancak sinemanın yaratabileceği ve ancak bir Hollywood stüdyosunda kurulabilecek bir dekor kent; yapaylığı alabildiğine sırıtan, ama sinemanın asıl gerçeklikle ilintisi az tutulduğu ölçüde kendine özgü başka bir gerçeklik, "sinema gerçekliği" kazanan sihirli mekanlardan biri... Umberto Eco'nun belirttiği gibi, "iyi bir öykü için gerekli" olan bir klişeyi bir yana bırakıp, "klişelerin tümünü birden bir arada kullanmak" cürretini gösteren bir film... Ve onca klişeden, onca yapaylıktan, onca sinemasal numaradan kendine özgü bir canlılığın, yaşarlığın, inandırıcılığın fışkırması gibi bir mucize... Andrew Sarris'in deyişiyle, "mutlu rastlantıların en mutlusu ve "auteur" kuramını boşa çıkaran kesin örnek..." Başka bir eleştirmenin (1974'te) dediği gibi, "sanki zaman içinde donmuşa benzeyen bir film...) ve bu yüzden hiç eskimeyen, hep yüreği çarptıran, göz yaşartan, romantizmi hep diri tu-

tan, melodrama sürekli bir savunma ve soyluluk zırhı giydiren...

Evet, Kazablanka... Bir kez, savaş... Perdenin aşk öyküleri için en dayanılmaz, en romantik mekanlarından biri ve kuşkusuz birincisi olan savaş... En basit, sıradan şeylerin olanaksız, en çılgınların ise olanaklı olduğu, yaşam dengelerinin değiştiği, ölüm olasılığının ve korkusunun insanları en büyük aşkları, en çılgın serüvenleri, en olmadık ilişkileri hızla yaşamaya ittiği bir toplu paranoya...

Savaşın göbeğinde değil, ama kıyısındayız. Kana bulanmış Avrupa'da, özgürlüğe ve yaşama (yani Amerika kıtasına) uçmak için, savaşta (bizim gibi) yansız kalmış olan Portekiz'in başkenti Lizbon'a gitmek gereklidir. Lizbon'a giden yol ise, Fas'ın başkenti Kazablanka'dan geçer... Eski, yorgun serüvenci Rick'in barı, bu gizemli kaçış kentinde herkesin, ama herkesin bir araya geldiği yerdir: Nazi subayları, kumarbazlar, serüvenciler, kaçak pasaport arayanlar ve bunları satanlar, tefeciler, rehinciler, direnişçiler, casuslar... Avrupa'da Nazilere karşı savaşan gizli örgütlerin önde gelen liderlerinden Victor Laszlo ve güzel karısı Ilsa da Rick'in barına düşerler... Laszlo ne yapıp edip Lizbon'a geçmelidir. Bunu da ancak Rick sağlayabilir. Ama güzel Ilsa, aslında Rick'in eski sevgilisi değil midir? Paris'te, kentin işgal edildiği günün ertesinde kaçacaklardır. Ama Ilsa gelmemiştir. Rick'in hayatı işte o gün kaymış, aşka, kadınlara ve yaşama olan inancını o gün yitirmiştir. Ama Ilsa, zenci piyanist Sam'in ("Play it Again Sam") "yeniden" çaldığı "As Time Goes By"la Rick'in küllenmiş aşkını yeniden uyandırır. Ve melodramın en klasik örgülerinden biri kuruluverir: Yorgun, bitkin hiç bir ideale sahip gözükmeyen, yüreği taşlaşmış Rick ("Kendimi kimse için tehlikeye atmam. Ben, beni ilgilendiren tek konuyum"), aslında aşıkların en duygulusu ve "büyük dava"ların en iyi savunucusu değil midir? Casablanca'nın o ünlü finalinde, Lizbon'a (yani özgürlüğe ve faşizme karşı savaşım olanaklarına) doğru havalanmak üzere olan uçağa kim binecektir? Küllenmiş aşkını yeniden, tüm gücüyle yaşayan Rick ve Ilsa mı? "Hür dünya"yı faşizmden kurtarmak için görevi kendisini bekleyen Victor Laszlo'mu?

Casablanca bir eleştirmenin dediği gibi, "Orta Avrupa ironisiyle, soylu bir Brodway-Hollywood bulvar sinizmi karışımı olan" sürekli mizahın ge-

risinde, melodramın en hasını, sanki özünü simgeler... Aşk, vatanseverlik, görev duygusu, özveri, canlanan anılar, geçmişte kalmış büyük bir sevgi, savaşta yaşanan tutku, faşizme karşı "hür dünya", büyük davalara karşı kişisel tutkular... Tüm bunlar ve daha başka şeyler, aynı potada öylesine kaynaşmışlardır ki, artık filmin çeşitli öğelerini (öykü, senaryo, yönetim, kamera, ışık-gölge, oyun ve oyuncular) birbirinden ayırmak olanaksızlaşmıştır... Rick'le Ilsa'nın yıllar sonra Rick'in barında karşılaşması, Ilsa'nın yazdığı mektubu garda okuyan Rick ve mektup satırlarının düşen yağmurlarla gitgide silinmesi, Rick'in kendini içkiye verdiği gece Ilsa'nın gelişi, tüm havaalanı sahnesi, belki çok yeni, çok özgün şeyleri çok özgün biçimde söyledikleri için değil, daha çok, bilinen şeyleri son derece usta işi ve olgun biçimde bir kez daha söyledikleri için sanat eseri katına yükselirler.

Bir "sanat filmi" değil, bir "iş filmi" yapmak amacıyla yola çıkarak ulaşılan nokta, gerçekten ilgi çekicidir ve işte bu olgudur ki, eleştirmenlere film hakkında "mutlu rastlantıların en mutlusu" vb. tanımlamalar yazdırmıştır. Almanların marşına karşı La Marseillaise'in söylenmesi, Victor Laszlo'nun niteliği pek belli olmayan "görevi" gibi öğeler, savaş sırasında çekilmiş, ama savaş gerçeğinden alabildiğine uzak bu filmde, ancak birer fon öğesi olarak kullanılmışlardır. Çükü, filmin asıl amacı, bir kaç kişi arasında geçen bireysel, özel bir öyküyü anlatmaktır. Ama bu bile, filmin anılan sahne ve temalarıyla savaş-karşıtı, kaba güce ve Nazizme karşı güçlü bir bildiri içeren bir yapıt olmasını önlemez. Hem de, doğrudan doğruya bu amaca yönelik bir çok filmden daha çok...

Ve oyuncular... Dünyanın dört bir yanından gelmiş bir dizi ilginç oyuncu Casablanca'nın kişilerini perdede ebedileştirir... Humphrey Bogart, bu filmde artık sıradan bir gangster değil, perdenin en büyük aşıklarındandır, kederli yüzü ve derin anlamlı bakışlarıyla... İsveçli İngrid Bergman, bir çok eleştirmenin birleştiği bir deyimle, rol aldığı sahneleri eşsiz bir ışıkla aydınlatır... Paul Henreid, eşsiz bir Çek özgürlük savaşçısı, Claude Rains son derece inandırıcı bir Louis Renault'dur: Her Fransız gibi iyi yaşamayı, şarabı, kadını, Rick'in kumarhanesinden gelen rüşveti seven, Almanlardan nefret eden, ama onların gücüne de saygı gösteren sevimli bir oportünisttir o... Bir dönemin unutulmaz "şişman adamı" İngiliz Sidney Greenstreet, zamanının yarısını sinekleri kovalamakla geçiren karaborsacı ve fırsatçı "senyor" Ferrari'yi, patlak gözlü ve hep şüpheli tavırlı Alman Peter Lorre üçkağıtçı Ugarte'yi, zenci piyanist-şarkıcı Dooley Wilson "As Time Goes By"ı ölümsüz kılan Sam'i, sevimli şişman Macar S.Z.Sakall Rick'in mutemet adamı garson Carl'ı, Nazizm'den kaçarak Hollywood'a gelmiş büyük Alman oyuncu Conrad Veidt gestapo şefi Albay Strasser'i, Fransız Marcel Dalio krupiyeyi, Fransız Madeleine Lebeau "La Marseillaise"i ön planda söyleyen Fransız kadınını ustalıkla canlandırırlar. Artık hiçbiri hayatta olmayan bu oyuncular Casablanca'yı ölümsüz kılarken, kendilerini de ölümsüz kılan oyunlarını ve kişiliklerini bu filmin dokusuna ayrılmaz biçimde katmışlardır. Ve bu filmi her izleyişinizde, onlardan bir teki bile olmasa bu filmde birşeylerin eksik kalacağı duygusunu yeniden yaşarsınız.

Kazablanka 1943 yılından beri, artık yalnızca Kuzey Afrika'nın gizemli çekici beyaz kenti değil, sinemasal düşlerimizinde en önemli bir buluşma noktası, içinde herşeyin olabileceği, her türden serüvenin, aşkın ve tehlikenin yaşanabileceği bir "no man's land", bir büyülü olanaklar ve olanaksızlıklar ülkesidir. Orada bir kez daha buluşmaya ne dersiniz?

Casablanca / Yönetmen: Michael Curtiz / Senaryo: Julius J.Epstein, Philip G.Epstein, Howard Koch / Görüntü: Arthur Edeson / Müzik: Max Steiner / Oyuncular: Humphrey Bogart, Ingrid Bergman, Paul Henreid, Claude Rains, Sidney Greenstreet, Peter Lorre, S. Z. Sakall, Conrad Veidt, Dooley Wilson, Marcel Dalio, Medeleine LeBeau, Joy Page, John Qualen, Helmut Dantine / 1942 Warner Bros filmi/ 102 dakika